

2010 DEC. 27

c r e d o

evangélikus folyóirat | XVI. évfolyam, 2010/3-4.

DONNE ⊕ MELANCHTHON ⊕ BACH

Hol van Európa?

BARBIER, Frédéric: *A modern Európa születése. Gutenberg Európája*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2010.

Nagyon büszkék lehetünk Hajnal Istvánra. Most, amikor Frédéric Barbier új, magyarul megjelent könyvét kézbe vehetjük, látjuk, hogy Hajnal a kortárs francia Annales-kör historikusaival együtt tudott gondolkodni az írás- és könyvtörténet korszakváltozása és az európai urbanizáció összefüggéseiről (vö. Hajnal István: *Le rôle social de l'écriture et l'évolution européenne*. Bruxelles, 1934; *Vergleichende Schriftformen. Zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im 12–13. Jahrhundert*. Budapest–Leipzig–Milano, 1943; magyarul posztumusz megjelenés: *Technika, művelődés. Tanulmányok*. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest, 1993). Az Annales-kör persze számos történésszel módszeresen tárta fel az írás- és könyvtörténet forrásait, majd az 1958-ban megjelent Henri-Jean Martin – Lucien Fébvre: *L'Apparition du livre* című műve, amely lezárta egy historiográfiai korszakot (magyarul: *A könyv születése. A nyomtatott könyv és története a XV–XVIII. században*. Osiris, Budapest, 2005). Lucien Fébvre, az Annales iskola utolsó generációjának a tagja, az akkor kezdő tudóssal, Henri-Jean Martinnal összegezte azt, amit a 13–18. századi könyvtörténetről „a könyv gazdaságtörténete”, valamint „a könyv és társadalom” szemszögéből tudni lehetett. Vannak előnyei ennek a szemléletnek, és ezeket az előnyöket Barbier is megtartja. Ez konkrétan azt jelenti, hogy alaposan vizsgálja a piac és az innováció kérdéseit a könyvtörténettel való összefüggésében. A papír európai elterjedése, illetve a vasművesség technikai fejlődése megteremtette azt a lehetőséget, hogy a technológia oldaláról minden készen álljon egy létező igény kielégítésére.

Ez az igény: a több könyv és az olyan könyv, amely kielégíti a humanista értelmiség minőségi igényeit (szövegminőség), a társadalom szociális felső rétegeinek érdeklődését a szórakoztató jellegű olvasmányok terén,

illetve azokat az igényeket, amelyeket a társadalom tömegei jelentettek, és amelyek kiszolgálásához szükség volt a közvetítő csoportokra is (prédikáló szerzetes, felolvasó polgár stb.). Ez utóbbi igény főként a szentek élete, a népszerű prédikációk, a szépen élni tudásról és a szépen meghalni tudásról szóló traktátusok, a szentképek, a védő hatású kultusznyomtatványok tömegét jelentette. A 14–15. század olyan jelenségei, mint a koldulórendek népszerűsége, az eretnekmozgalmak, a különféle testvériségek (fraternitas), John Wycliff, Jean Gerson, Jan Hus tevékenysége, általában is a *devotio moderna* mind-mind komoly betű-, írás-, könyvmeny-nyiséget igényeltek.

A technológia változása a szövegek sokszorosításában meghozta az áttörést és ennél is többet. Hiszen az első két nyomdászgeneráció a mennyiségi igényt kielégítette, és elkezdődött a piacokért folyó verseny. Vagyis a technikai innováció után tartalmi innovációra volt szükség: ezt a nyomdász vállalkozók az anyanyelvűségben, illetve a szöveg és a kép harmonikus együttes megjelenítésében találták meg. Továbbá abban, hogy a könyvet nem egyszerűen sokszorosított kéziratként kezelték, hanem olyan médiumként, amely a tudás szervezésében is szerepet játszik: az olvasott szövegtől eljutottunk a használt könyvig. Ez utóbbinak volt már címlapja, tartalomjegyzéke, mutatói, nem kellett végigolvasni azokat, hanem lehetett használni az értelmiségi munka különféle formáiban.

Luther programja, a *sola fide* és a *sola scriptura* ezért is volt a könyvsokszorosítás új módjának feltalálása után hatvan évvel felvethető és főleg megvalósítható: minden oldalról előkészített volt. Az új egyház megszervezésében azután tudni kellett élni ezzel a lehetőséggel.

De térjünk vissza a francia könyvtörténetírás történetéhez. Az elmúlt ötven év nagy áttörése kétfajta szemlélet meghonosodása volt: az összehasonlító jelleg (komparatiztika) és a kommunikációtörténeti megközelítés. Persze a vasfüggöny leomlása is hozzájárult

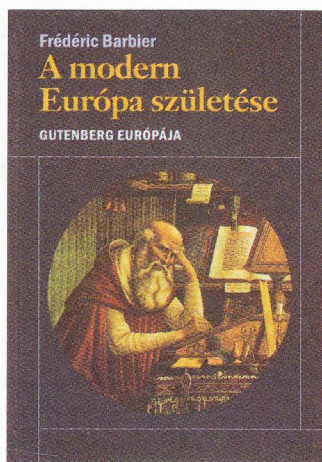
ahhoz, hogy Barbier könyvében megszületett az első francia összefoglaló mű, ahol a közép-európai jelenségek megemlézése nem bokréta a zakón, hanem a történet szerves része.

De nézzük közelebbről a könyvet! A bevezetés a *Médiумok és a változás* címet viseli, valójában azonban figyelmeltetés: nem szabad a médiumok változásáról történelmietlenül, pusztán elméleti szinten beszélni. A bevezetés átfogó történeti képet ad a Karoling-reformoktól az informatikai forradalomig, aláhúзва a gondolatot, hogy Gutenberg előtt és után számos hasonló jellegű változás zajlott a társadalmakban. A történelmi környezet ismerete nélkül azonban semmitmondó minden elemzés. A könyv első része éppen ezért *Gutenberg Gutenberg előtt*, abban a szerkezetben, amely visszatér a liviusi *decades* műfajhoz (jóllehet talán nem szándékosan). A tíz szerkezeti egység (*decades*) három részben (*partes*) elosztott három-három fejezetből (*capitula*) és egy összegző részből (*conclusio*) tevődik össze. Barbier szemléletére jellemző, hogy csak a második rész közepén jelenik meg Gutenberg találmánya, a reformációnak a társadalmi kommunikációban játszott szerepe pedig a 9. fejezet egyetlen részletévé zsugorodik. A könyv szemléletét tekintve párhuzamba állítható Pierre Chaunu reformációtörténetével (*Le temps des réformes. I. La crise de la Chrétienté. II. La Réforme protestante*. Paris, 1975), vagyis a kora újkor kommunikációs forradalmának magyarázatát a 11–13. századi változásoktól eredezteti.

Az első részben (*Gutenberg Gutenberg előtt*) Barbier visszatér azokhoz az újabb elméleti szakirodalomban valamiféleképpen elfeledett történeti munkákhoz, amelyek a 11–12. századi európai mezőgazdasági termelési módok következményeként írják le a városiasodás fő kereteit, illetve e változásoknak az egyházi és (ezen belül) az oktatási intézményi rendszer gazdagodásában megmutató hatásait. A városi lakosság alfabetizációja, írás-

használata (vö. Barbier alfejezetcímével: *A modernitás szülőházaja: a város*) és ennek közvetlen hatása a könyvtörténetre számos monográfiának volt témája. A változások feltételeinek (*A média új gazdaságtanának feltételei*) számbavétele után tér rá Barbier a könyves világ jellemzésére (*A könyv gazdaságtana*), pontosabban annak a változássorozatnak a bemutatására, ahogy a könyvtörténet mennyiségi és tartalmi mutatóival leírható a fent már gazdaság- és társadalomtörténeti fogalmakkal jellemzett korszakváltás. Ha csak a kéziratok másolásának mennyiségi változását idézzük itt, amely szerint a 8. századi kiadványok négyszerese jelent meg a 9. században, majd a 10. században ez több mint a felével csökkent, és csak a 13. század közepén éri el újra a 9. századi szintet, igazoltnak látjuk a 12–13. század fordulójának kulcsszerepét a változásokban.

A könyvpiac, amely majd igényli Gutenberg találmányát, a 14–15. század folyamán alakult ki (*A piac születése*). Ezt jól jellemzi – ha az előző példát idézzük folytatásként –, hogy a 14. században a 8. századi könyvtermés több mint nyolcszorosa jelent már meg (tehát a 13. századi duplája), a 15. században pedig az etalon 8. századénak több mint huszonhatszereze (!). Ez a hatalmas könyvmennyiség nem született volna meg a tartalmi változások nélkül. Egyrészt elkezdődött az a folyamat, amelynek végére újra felfedezik az antikvitás kultúráját (*translatio studiorum*), illetve a szakmai szövegek mellett egy szélesebb – főként polgári, illetve az alsópapság köreiből származó – olvasói réteg igényeit kielégítő olvasmányok jelennek meg. A szöveg és a kép viszonya is megváltozik a szövegekben, illetve a szövegek értésében, és átalakulnak az olvasási szokások is. A piac születéséről szóló fejezetben természetesen megtaláljuk a piac szereplőinek (másolók, kereskedők, fogyasztók) és a kéziratos könyvelőállítási technológia változásának (*exemplar* és *pecia*, a raktárra való termelés megjelenése) történeti bemutatását is.

A második rész (*A „start-up” kora*) lényegében a könyvkiadás technika- és társadalomtörténete. A papír európai elterjedése, a xylográfia fejlődésének hatása a szöveg és a kép viszonyára, illetve az olvasásra, a betűmetszés és a betűöntés technikai változásainak bemutatása után Johann Gutenberg újításainak lényegét ismerjük meg. És persze a nyomdai műhelyek társadalmát: a nyomdáknál folyó munka mentén kialakuló szakmákat és azok művelőit.

A kötet harmadik része (*A média első forradalma*) önmagában egy önálló 15–17. századi médiatörténet. A könyvtörténeti kutatások utóbbi harminc évben született részeredményeinek új, módszeres összefoglalása, illetve az összkép beépítése egyetlen egységes gondolatmenetbe. E rész mindegyik fejezete megérett az újraírásra. Az első (a könyvben a 7. fejezet: *A könyvnyomtatás meghódítja a világot*) talán az, amely a legtöbb újdonságot tartalmazza. Az ISTC (Incunabula Short Title Catalog, <http://www.bl.uk/catalogues/istc/>) alapján ugyanis ma már meglehetősen pontos statisztika készíthető az ősnomdászatról, illetve a nyomdászat terjedéséről (ez az adatbázis Henri-Jean Martinnek 1958 előtt még nem állt rendelkezésére). Így Velence primátusa a kiadott művek számát tekintve elveszett, helyére Párizs lépett. Ugyanakkor – összességében – a Német-Római Birodalom megőrizte elsőségét Itáliával és Franciaországgal szemben, és már akkor látszott, hogy Németország ereje a decentralizált, hasonló erősségű, egymással nemesen versengő városban van (az első öt ugyanis: Párizs, Velence, Lipcse, Lyon, Firenze). Még érdekesebb a helyzet, ha a kiadványok számát a korabeli lakosság számával vetjük össze. A nagy meglepetés Lipcse, Bazel és Deventer, a három kisváros (hét-, illetve tízezer lakos). A tízezres Bazel vagy a hétezeres Deventer mellett a százötvenezeres Nápoly fel sem kerül a térképre. Lipcse abszolút helyezése is elgondolkodtató, főként akkor, ha azokra a hagyományos nyomdásztörténeti művekre gondolunk, amelyek Lipcse felvirágzását a majna-frankfurti könyvpiac nehézségeivel magyarázták, vagyis a harmincéves háború utánra helyezik. A közép-európai térség szempontjából Lipcse nyomdászati ereje mindenképpen újragondolandó, de azt

hiszem, hogy érdemes újra áttekinteni azt a belsőnémet vitát is, amely a déli, illetve az északi területek kulturális húzóerejéről szolt összefüggésben a reformáció hatásának értékelésével. Ez a statisztika és a másik, a nem szent nyelveken megjelent könyvtermésről igencsak újraértékelendővé teszi a reformáció anyanyelvűségi programjának hatásáról szóló elméleteket. A teljes 15. századi kiadott könyvanyag csaknem egynegyede anyanyelvi formában jelent meg, és ennek csupán egyötöde fordítás valamilyen szent nyelvből.

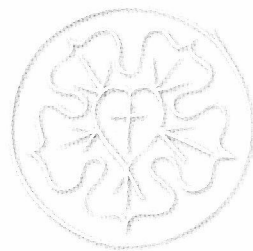
A könyv formai elemei (betűk formája, rövidítések feloldása, szövegtükör, címlap megjelenése, tartalomjegyzék, index megjelenése) ugyancsak megközelítették a mai kiadványokét már a 16. század elejére, vagyis a tudás szervezésében, a használat változásában az első jelek már ekkor megmutatkoztak.

A könyv 9. fejezete érdekes címet visel: *A média „krachja”*. Barbier itt visszatér a könyv társadalomtörténetéhez. A termelés és újratermelés viszonya, a könyvkiadás reklám jellege, a ténylegesen megjelenő reklám szerepe már a 16. században többféleképpen értelmezhetővé (ambivalenssé) teszi a könyvtermést. Ebben a szellemben veti fel a reformáció szerepét a könyvkiadás, illetve a könyvkiadás szerepét a reformáció történetében. Ennek az egységes logikának a mentén tárgyalja a könyvkiadás ellenőrzésének mechanizmusát: nem egyszerűen a cenzúra megjelenését, hanem azt a jelenséget, hogy a szöveg és a norma kérdése a nyelvi és irodalmi normát is magába foglalja. Így jut el a könyvnyomtatás (a média) és a hatalom összefüggéseinek felvetéséig.

Barbier nem foglal állást abban a vitában, hogy hol van Európa. Azt mutatja meg, hogy a könyvnyomtatás kialakulása és történetének első százada alatt hol húzódnak azok a területek, ahol a könyv lényegében hasonló módon születik, hasonló mechanizmusok mentén terjed el, hasonlóan alakul át, és hasonlóan használják (az írók, a könyv előállítói, az olvasók és a hatalom). Számára ez a „Gutenberg Európája” maga Európa. A recensens szubjektív megjegyzése: az európai alkotmányról vitatkozók számára kötelező olvasmány lehetne.

Monok István

TARTALOM

LECTORI SALUTEM	
Fabiny Tibor: <i>Forrás és folyó</i>	1
IRÁNYTŰ	
Fehér Károly: „Krisztus közöttünk! – Van és lesz!”	2
IDÉZŐJEL	
Kertész Eszter: <i>Zsoltár az időről • Exitus • Tékozló • Fájjon</i>	4–5
Vörös István: <i>Világfa • A teknős</i>	83
Kovács Imre: <i>Kérés</i>	100
ISTEN MŰHELYE	
John Donne: <i>Halálpárbaj, avagy vigasztalás a lélek számára a test halódó életével és élő halálával szemben</i> (Fordította Bogárdi Szabó István)	7
Petri Gábor: <i>A készre teremtett, mégis fejlődő világ. A teremtés és az evolúció viszonya az ontológia módszere alapján</i>	31
A TEREMTETT VILÁG	
Itzész András: <i>Istennel osztozó. 150 éve halt meg Bolyai János</i>	19
HARMÓNIA	
Klembala Géza: <i>A (megváltó) gyermek születése J. S. Bach Karácsonyi oratóriumában</i>	43
TANÚK ÉS TANULSÁGOK	
Itzész Gábor: <i>A humanista reformátor. Melanchthon változó megítélése az évszázadok tükrében</i>	69
SZÓBIRODALOM	
H. Hubert Gabriella: <i>Ének a nyelv bűnéről</i>	76
TÁRGY – KULTÚRA	
Márton Gyöngyvér: <i>Teremtés – papíron. Gondolatok egy nyári rajzkiállításról</i>	84
MODUS VIVENDI	
Ifj. Hafenscher Károly: <i>Valóban ördögöket űz? A zene evangélikus megközelítése</i>	91
Fábrí György: <i>Nekünk így is jó? Egyházzociológiai felmérés tükrében a magyarországi evangélikusság</i>	101
FÜGGÖNY	
Sipos Márti: <i>Dráma – élet – játék</i>	115
EVANGÉLIKUS MŰHELY	
Kóháti Dorottya: <i>Rajzban nem lesz könnyű ábrázolni. Beszélgetés Richly Zsolttal az első Luther-rajzfilmről</i>	125
Lackfi János: <i>A lelkiismeret szava. Epizód Luther Márton életéből – animációs forgatókönyv</i>	130
SZEMLE	
Kósa László: <i>Kisimithatók-e a szálak?</i>	137
Kertész Botond: <i>Mélység és magasság</i>	139
Monok István: <i>Hol van Európa?</i>	141
Fabiny Tibor: <i>A király kilenc köntöse</i>	144
Hegedűs Attila: <i>Kisváros a határon</i>	146
Korányi András: „...minden népet”	147
K. Sebestyén Nóra: „...hogy érthető legyen az érinthetetlen”	149
Székács István: <i>Könyvköltészet</i>	151
Szőnyi István: <i>Kalákában a Kalákáról</i>	153
Székács István: <i>Isten is táncolhat</i>	154
Béres Tamás: <i>Egymásért szenvedni</i>	156
Ifj. Szebik Imre: <i>Biblia és (gen)etika</i>	158
Kisvárdai Dóra: <i>Tér, szín és forma a megijulás palettáján</i>	159
Szőnyi István: <i>Kiegyenesíthető-e a labirintus, avagy szükséges-e kalauz a félreérthetetlen mondatokhoz?</i>	160
Németh Szabolcs: <i>A dunántúli evangélikusság egy darabja</i>	163
Nagy Villó: <i>Ismeretlen ismerősök</i>	165